

Deiliskráning á Suðureyri

Ragnar Edvardsson

**Fornleifastofnun Íslands
Reykjavík 1999
FS092-9910**

©Fornleifastofnun Íslands
Bárugötu 3
101 Rvk

Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is

Inngangur

Nú stendur fyrir dyrum deiliskráning á Suðureyri. Skipulagssvæðið er norðan við aðalgötu bæjarins á hafnarsvæðiðinu og meðfram sjónum. Svæðið tilheyrði áður jörðinni Suðureyri og ber kaптúnið nafn hennar. Fornleifaskráningin var unnin af Fornleifastofnun Íslands fyrir Ísafjarðarbæ. Svæðisskráning (heimildakönnun) fór fram í lok maímánaðar en vettvangsathungun (aðalskráning) dagana 9 – 13 júní 1999. Nítján minjastaðir voru skráðir á jörðinni og eru flestar minjanna fyrir utan tilvonandi skipulagssvæði en þær eru látnar fylgja hér með.

1.1 Um fornleifaskráningu

Fornleifaskráning hófst á Íslandi í byrjun 19. aldar en það var hinsvegar ekki fyrr en eftir 1980 að skipuleg fornleifaskráning hófst í landinu. Í fyrstu voru eingöngu skráðar minjar sem taldar voru hafa sögulegt gildi eða tengdust fornsögunum. Skoðun manna á því hvað eru fornminjar hafa breyst mikið á síðustu árum og áratugum og nú er svo komið að byggingar sem áður voru ekki taldar hafa neitt menningarlegt gildi eru nú minjar um horfna lífshætti.

Skilningur manna á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um minjastaði og að vernda þá fyrir komandi kynslóðir hefur stórkæmt á undanförunum árum. Til að fá heildarmynd af gerð og ástandi fornminja í landinu verður skipulögð fornleifaskráning að koma til.

Á síðustu árum hefur Fornleifastofnun Íslands unnið með og þróað aðferðir við fornleifaskráningu. Stofnunin hefur nú undir höndum stærsta gagnagrunn um menningarminjar á Íslandi. Fornleifaskráningin hefur fyrst og fremst verið unnin fyrir og í samvinnu við sveitafélög og stofnanir þeirra.

Fornleifaskráningu er skipt í þrjú stig og eru þar höfð til viðmiðunar hin þrjú stig skipulagsvinnu, svæðis-, aðal-, og deiliskipulag. Svæðisskráning felst í söfnun heimilda um fornleifar á tilteknu svæði og öflun annar gagna sem geta gefið vísbendingar um menningarminjar. Markmið svæðisskráningar er að gefa heildaryfirlit um ástand og eðli menningarminja á stóru svæði, t. d. heilu sveitafélagi, sýslu eða héraði. Með svæðisskráningu er reynt að finna og skilgreina svæði og staði sem eru sérstaklega athyglisverðir eða í sérstakri hættu og vera undirbúningur undir aðalskráningu fornleifa. Aðalsskráning felst í vettvangsvinnu og miðar að því að staðsetja og kortleggja einstaka minjastaði og lýsa þeim á skipulegan hátt. Deiliskráning er síðan nákvæmari úttekt á litlu svæði og er unnin samhliða áætlanagerð um endanlega ráðstöfun jarðnæðis.

Í 18. grein þjóðminjalaga kemur fram að skylt sé “að fornleifaskráning fari fram á skipulagsskyldum svæðum áður en gengið er frá skipulagi eða endurskoðun þess...” Stærstu hagsmunir sveitarfélaga liggja í því að koma í veg fyrir að fornminjar verði fyrir skemmdum við ýmisskonar framkvæmdir. Í 21. grein þjóðminjalaga kemur fram að þeim sem standa fyrir meiriháttar framkvæmdum beri að greiða fyrir rannsóknir á fornminjum sem í ljós koma við jarðrask á þeirra vegum. Þetta atriði eitt og sér rennir styrkum stoðum undir nauðsyn fornleifaskráningar því með skipulegri skráningu er hægt að finna og staðsetja fornminjar áður en að kemur að jarðraski og þar með spara verulegar fjárhæðir fyrir. Fyrir utan þetta atriði eykst nú skilningur á möguleikum á að nýta upplýsingar um menningarminjar í ferðaþjónustu, en til þess að það sé hægt verða að vera til heildstæðar upplýsingar um ástand fornleifa og staðsetningu.

Í 16. grein þjóðminjalaga er eftirfarandi skilgreining á því hverskonar minjar teljast til fornleifa, og er hún lögð til grundvallar í fornleifaskráningu:

- a. byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum, húsaleifar hver kyns, svo sem kirkna, bæn húsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bóllum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún-akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnavöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaður, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur vegsummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða krisnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Að jafnaði skal telja minjar 100 ára og eldri til fornleifa.

Á þessu sést að fornleifar eru ekki einungis forn mannvirki heldur einnig staðir sem tengjast merkjum atburðum, þjóðsögum og þjóðhátum. Við fornleifaskráningu er þessari víðu skilgreiningu fylgt og staðir eins og orrustustaðir skráðir, og einnig staðir sem tengjast sögu og bókmenntum Íslands. Dæmi um slíkt eru staðir þar sem draugum var komið fyrir eða þar sem þeir eiga að hafa búið.

Þó miðað sé við mannvirkjaleifar sem eru 100 ára eða eldri er í raun stuðst við víðari skilgreiningu við skráninguna. Allar byggingar úr torfi og grjóti eru skráðar

Mynd 1. Horft inn Súgandafjörð, Stekkjanes lengst í fjarska.

sem og önnur mannvirki sem bera vitni um horfið verklag eða tækni. Þar með geta talist elstu steypubýggingar, byggingar úr blönduðu efni og mannvirki eins og heimarafstöðvar, sundlaugar, fiskplön, áveituskurðir, minjar sem tengjast seinni heimsstyrjöldinni, veru setuliðsins og framkvæmdum á vegum þess.

1.2. Aðferðafræði fornleifaskráningar

Við fornleifaskráningu á Íslandi fyrir 1990 var fyrst og fremst leitast við að skrá þær minjar sem sjást á yfirborði. Slík skráning hefur takmarkað gildi fyrir skipulagsvinnu eða undirbúning framkvæmda, þar sem fornminjar geta komið í ljós þar sem ekki var búist við þeim. Fornleifastofnun Íslands hefur því þróað aðferðafræði til að áætla staðsetningu menningarminja þó þær sjáist ekki á yfirborði. Annarsvegar er um að ræða leit að vísbendingum um staðsetningu einstakra menningarminja, einkum með stuðningi gamalla túnakorta og örnefnaskráa. Hinsvegar eru óbeinar vísbendingar um byggð og búsetu en með því að fá yfirlit um hvar byggð hefur verið má gera sér allgóða hugmynd um umfang og eðli menningarminja sem þeirri byggð hafa fylgt jafnvel þó þeirra sjái ekki stað lengur.

Fornleifaskráningu er skipt í tvö vinnuferli, svæðisskráningu og aðalskráningu. Við svæðisskráninguna er gefið yfirlit um sögu byggðar, jarðir og takmörk þeirra skilgreindar. Þá er farið yfir vísbendingar um menningarminjar á hverjum stað, þ.e. túnakort og örnefnaskrár og loks er leitað í beinum heimildum um fornleifar. Helstu heimildir sem stuðst er við við svæðisskráningu eru *jarðabækur*, *túnakort* sem gerð voru á árunum 1916-21, *örnefnaskrár*, *fornleifaskýrslur* og rit um byggðasögu. Segja má að aðalskráning sé úrvinnsla svæðisskráningar. Við aðalskráningu er farið á staðinn og leitað skipulega að þeim menningarminjum sem vísbendingar fundust um við svæðisskráninguna. Farið er á alla þá staði þar sem svæðisskráningin gaf til kynna að minjar væru að finna. Þær minjar sem sjást á yfirborði eru skráðar, þeim er lýst, ástand þeirra skilgreint og lagt mat á hvort þær séu í hættu. Allir minjastaðir eru jafnframt staðsettir með hnitum og á korti. Þar sem minjar sjást ekki á yfirborði er reynt að ákvarða staðsetningu þeirra sem nákvæmast og afla upplýsinga um hversvegna þær sjást ekki lengur. Allar þessar upplýsingar eru færðar inn á gagnagrunn Fornleifastofnunar Íslands, ÍSLEIFU. Einnig eru gerð kort sem sýna staðsetningu minjastaðanna og þau svæði afmörkuð þar sem líklegt er að minjar geti komið í ljós.

Yfirlit yfir byggðarsögu Suðureyrar

Í jarðatali J. Johnsen frá 1847 voru 15 jarðir í Suðureyrarhrepp. Jörðin Suðureyri stóð undir fjallinu Spilli utarlega í Súgandafirði. Á sama stað byggðist samnefnt kauptún.

Í landnámu stendur að Hallvarður súgandi hafi numið Súgandafjörð og Skálavík til Stiga¹ og búið þar. Líklegt er að landnámsjörðin hafi verið í Skálavík og aðrar jarðir í Súgandafirði skipst úr landnáminu. Suðureyri hefur því verið komin í byggð á 11. öld. Fyrstu heimildir um jörðina eru frá 15. og 16. öld. Í bréfi frá 24. nóvember 1471 gaf Steinunn Jónsdóttir Halldóri Hákonarsyni jörðina.² Öld síðar árið 1567 er bréf skrifað á Suðureyri sem vitnisburður um gjafir Sólveigar Björnsdóttur til dóttur

¹ Ísl.sögur, I. 109

² D.I., V, 648

sinnar, Kristínar.³

Suðureyri var sæmileg landbúnaðarjörð en ábúandinn hefur þurft að treysta á sjávarfang til viðbótar við landbúnað. Árið 1710 er heimræði á jörðinni en áður fyrr var verstöð þar. Árni Magnússon segir í jarðabók sinni að fleiri skip en skip ábúendans gætu róið frá Suðureyri ef fólk fengist. Einnig segir hann að margar rústir verbúða séu sýnilegar⁴.

Á 18. öld eykst sjósókn frá Suðureyri og voru nokkrar verbúðir á svonefndri Möl utan við Suðureyrartún. Á síðustu áratugum 19. aldarinnar var þar lögilt höfn og um sama leyti löggiltur verslunarstaður. Útibú frá verslunni á Flateyri var rekin þar til skamms tíma. Upp úr aldamótum fjölgar íbúum staðarins og um 1911 eru þeir orðnir um 200. Árið 1940 var svo íbúartalan komin upp í 362⁵.

Kauptúnið er byggt í landi Suðureyrar og smátt og smátt hefur jörðin horfið undir kauptúnið. Nú er svo komið að ekkert er eftir af Suðureyrbænum og túnstæði hans.

Mynd 2. Rústir og túngarður í fjallshlíðinni fyrir ofan Suðureyri

Skrá yfir fornleifar

Hér fyrir neðan fylgir skrá um þær fornminjar í landi Suðureyrar. Skráin byggir á skráningarkerfi Fornleifastofnunar, en þar hefur hver sýsla skammstafað heiti og hver jörð hefur númer. Þá er hverri fornleif gefið númer sem bætt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: Ís-151:001).

³ D. I. XV, 44

⁴ Á M., VII, 132

⁵ Þ.J. 214

Ís-111 Suðureyri

Jarðdýrleiki 24 hundruð "Munnmæli segja að hjer hafi bænhus verið en enginn veit það til vissu segja. Þessari jörðu er sundur skift í tvo bæi sem báðir standa,, Heimræði er hjer árið um kríng og lending góð, og gánga skip ábúenda hjer ii, fleiri mætti ganga ef fólk tilfengist. Verstaða hefur hjer verið og góð að fornu, og sjást hjer margar tóftarrústir af vermannabúðum,,," Laugar er eyðihjáleiga talinn til jarðarinnar. [Á.M. 132]

Allt túnstæði jarðarinnar er komið undir kaupstaðinn Suðureyri.

Ís-111: 001 *Suðureyri* Bæjarhóll Bústaður 66.07.744N 23.31.670V

“Bærinn Suðureyri og samnefnt kaптún eru á tveim eyrum vestan fjarðarins. Innri eyrin, sem bærinn og túnið er á, er myndu af sjávarhnullungum og ofan á þá hefur hlaðist þykkt lag af sandi”. Farið er inn í kaптúnið, framhjá kirkjunni og inn á aðalgötuna.

Suðureyri stóð inn í þorpinu og eru komið undir íbúðarsvæðið

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 002 *Selhús* heimild Bústaður

“Býli var á Seli í landi Suðureyrar árin 1826-1828 og var kallað Selhús. Ekki er getið byggðar þar nema þessi tvö ár.”

Kaптúnið stendur á því svæði þar sem Selhús stóðu áður.

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 003 *Stekkjarnes* heimild Stekkur 66.07.422N 23.09.859V

“Stekkjarnes er þar sem fyrst sjer á kaптúnið. Nokkru fyrir innan það er fjárborg, kölluð Hlað, sem nú er horfin. Frá Stekkjarnesi og inn að túni var grasvöllur, sem nefndist Grundir. Þar var leikvöllur vermannna. Það land er nú byggt og aðalgata kaптúnsins er þar sem Grundir voru.”

Nes sem liggur fram í sjó. Vegurinn til Suðureyrar liggur yfir nesið

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 004 *Hlað* heimild Rétt 66.07.422N 23.39.839V

“Stekkjarnes er þar sem fyrst sjer á kaптúnið. Nokkru fyrir innan það er fjárborg, kölluð Hlað, sem nú er horfin. Frá Stekkjarnesi og inn að túni var grasvöllur, sem nefndist Grundir. Þar var leikvöllur vermannna. Það land er nú byggt og aðalgata kaптúnsins er þar sem Grundir voru.”

Nes sem liggur fram í sjó. Vegurinn til Suðureyra liggur yfir nesið þegar er komið framhjá nesinu (í átt til Suðureyrar) var réttin við fjallið.

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 005 *Grundir* heimild Leikvöllur 66.07.669N 23.31.309V

“Stekkjarnes er þar sem fyrst sjer á kaптúnið. Nokkru fyrir innan það er fjárborg, kölluð Hlað, sem nú er horfin. Frá Stekkjarnesi og inn að túni var grasvöllur, sem nefndist Grundir. Þar var leikvöllur vermannna. Það land er nú byggt og aðalgata kaптúnsins er þar sem Grundir voru.” Farið er inn á Suðureyri að kirkjunni. Á svæðinu fyrir aftan kirkjuna upp við fjallið var leikvöllur. Nú er á því svæði íþróttavöllur

Íbúðarhús og íþróttavöllur

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 006 *Grafarpartur* heimild Mógrafir

"Innan við Hjallenda eru kjómýrar og fyrir innan þær Grafarpartur, í honum er nú girt land, sem hreppurinn hefur fengið til ræktunnar."

Kauptúnið hefur raskað þessu svæði.

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 007 *Skothúspartur* heimild Skotbyrgi

"Innst er Skothúspartur, dregur hann nafn af Skothúsi, sem var á barði innan við hann."

Kauptúnið hefur raskað þessu svæði.

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 008 *Sauðhús* heimild Fjárhús

"Innan til undir Ystaparti er Prettur, inn og upp af honum var áður bærinn. Inn og upp af honum var fjárhús kallað Sauðhús og fyrir innan það Sauðhúsbrekka..."

Kauptúnið hefur raskað þessu svæði.

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 009 *Fjóshóll* heimild Fjós

"Fjóshóll er lítill hóll ofan til við bæinn, þar var fjós og hallaði frá því upp að Tjörn."

Kauptúnið hefur raskað þessu svæði.

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 010 *Lækjarhústöft* heimild Bústaður

"Ofan við Tjörn er töft kölluð Lækjarhústöft, þangað var sókt vatn frá gamla bænum, en sökum óhæggðar með að ná í vatn þarna eftir að bærinn var fluttur, var læk veitt nær bænum og kallast hann Bæjarlækur."

Kauptúnið hefur raskað þessu svæði.

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 011 *Ból* heimild Kví

"Ofan við Sandhól fyrir innan túnið, nú innan girðingar og sem tún er Ból, gamalt kvíaból og sjest kvíartóftin enn."

Kauptúnið hefur raskað þessu svæði.

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 012 *Sel* heimild sel

"Nokkuð fyrir innan Selholur innri er Sellækur og hjá honum á bökkunum kallast Sel, þar mun áður hafa verið sel og árin 1826-1828 var þar býli kallað Selhús."

Kauptúnið hefur raskað þessu svæði.

Nákvæm staðsetning óviss

Hættumat:

engin hætta

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 013 *Laugar*

heimild

Bústaður

“Laugar, forn eyðihjáleiga í úthögum, hefur í auðn legið 70 ár eður lengur. Allnokkuð áður er komið að Suðureyri er lítið býli, í eyði nú, rétt við sjóinn.”

Sléttlendi norðan við vegstæðið alveg við sjóinn.

Hættumat:

engin hætta

Heimildir: Örnefnaskrá Suðureyrar

Ís-111: 014

Hús

Keyrt er inn í bæinn. Í fjallshlíðinni beint fyrir ofan kirkjuna eru fjórar rústir og túngarður sem liggur í hlíðinni fyrir ofan bæinn.

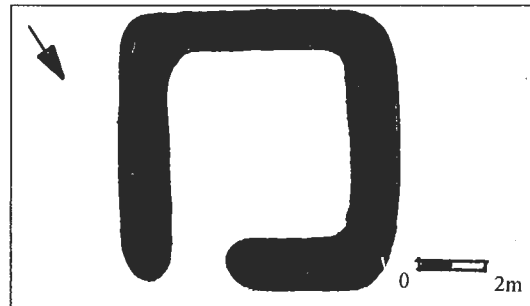
Grýtt brekka mjög brött.

Ferhyrnd tóft. Gengið hefur verið inn í hana suðvestan megin. Vel hlaðinn og standa þær grónar upp í 170 cm

Hættumat:Hætta vegna rasks

óþekkt

66.07.643N 23.31.356V

Ís-111: 015

Hús

Keyrt er inn í bæinn. Í fjallshlíðinni beint fyrir ofan kirkjuna eru fjórar rústir og túngarður sem liggur í hlíðinni fyrir ofan bæinn.

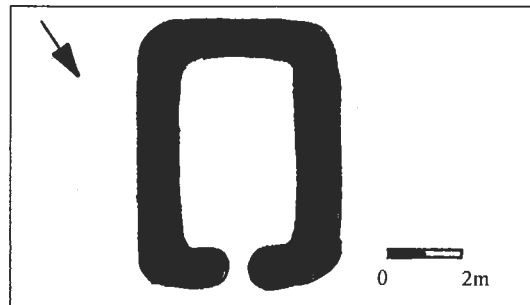
Grýtt brekka mjög brött.

Tóftin er ferhyrnd en er nær alveg útflött. Sést hefur að gengið hefur verið inn í hana sunnanmegin.

Hættumat:Hætta vegna rasks

óþekkt

66.07.642N 23.31.351V

Ís-111: 016

Hús

Keyrt er inn í bæinn. Í fjallshlíðinni beint fyrir ofan kirkjuna eru fjórar rústir og túngarður sem liggur í hlíðinni fyrir ofan bæinn.

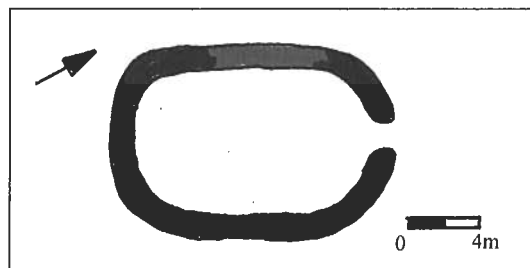
Grýtt brekka mjög brött.

Tóftin er sporöskjulaga 9*13 m og

Hættumat:Hætta vegna rasks

óþekkt

66.07.602N 23.31.355V

Ís-111: 017

Hús

Keyrt er inn í bæinn. Í fjallshlíðinni beint fyrir ofan kirkjuna eru fjórar rústir og túngarður sem liggur í hlíðinni fyrir ofan bæinn.

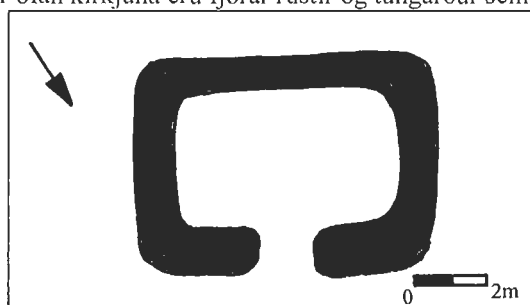
Grýtt brekka mjög brött.

Tóftin er ferhyrnd 5*8 m.

Hættumat:Hætta vegna rasks

óþekkt

66.07.609N 23.31.330V

Ís-111: 018

túngarður 66.07.604N 23.31.355V

Keyrt er inn í bæinn. Í fjallshlíðinni beint fyrir ofan kirkjuna eru fjórar rústir og túngarður sem liggur í hlíðinni fyrir ofan bæinn.

Grýtt brekka mjög brött.

Hættumat: Hætta vegna rasks

Ís-111: 019

heimild um

verstöð

“Heimræði er hjer árið um kríng og lendíng góð, og gánga skip ábúenda hjer ii,...Verstaða hefur hjer verið og góð að fornu, og sjást hjer margar tóftarrústir af vermannabúðum...” Nákvæm staðsetning óviss.

Heimildir: Jarðabók Árna Magnússonar.

Fornleifar í landi Suðureyrar

Á Suðureyri voru skráðar 19 minjastaðir, 1 bæjarhóll, 3 bústaðir, 1 stekkur, 1 rétt, 1 leikvöllur, 1 skotbyrgi, 1 fjárhús, 1 fjós, 1 kví, 1 sel, 1 túngarður, 1 verstöð og 4 óþekktar rústir.

Framkvæmdir í kringum hafnarsvæðið hefur verið miklar á þessari öld og hefur svæðið tekið stakkaskiptum frá því sem áður var. Bæjarstæði Suðureyrar var við jaðar skipulagssvæðisins og engar minjar eru á sjálfu skipulagssvæðinu fyrir utan verbúðir sem voru þar áður en þær hafa fyrir löngu verið rifnar. Engar aðrar minjar fundust við vettvangskönnun og eru litlar líkur á að fleiri séu á þessu svæði. Ekki er hinsvegar hægt að útiloka að fornleifar leynist undir sverði á stað sem þessum, þar sem umsvif hafa verið fyrir á öldum. Nauðsynlegt er að fara með gát við allar framkvæmdir.

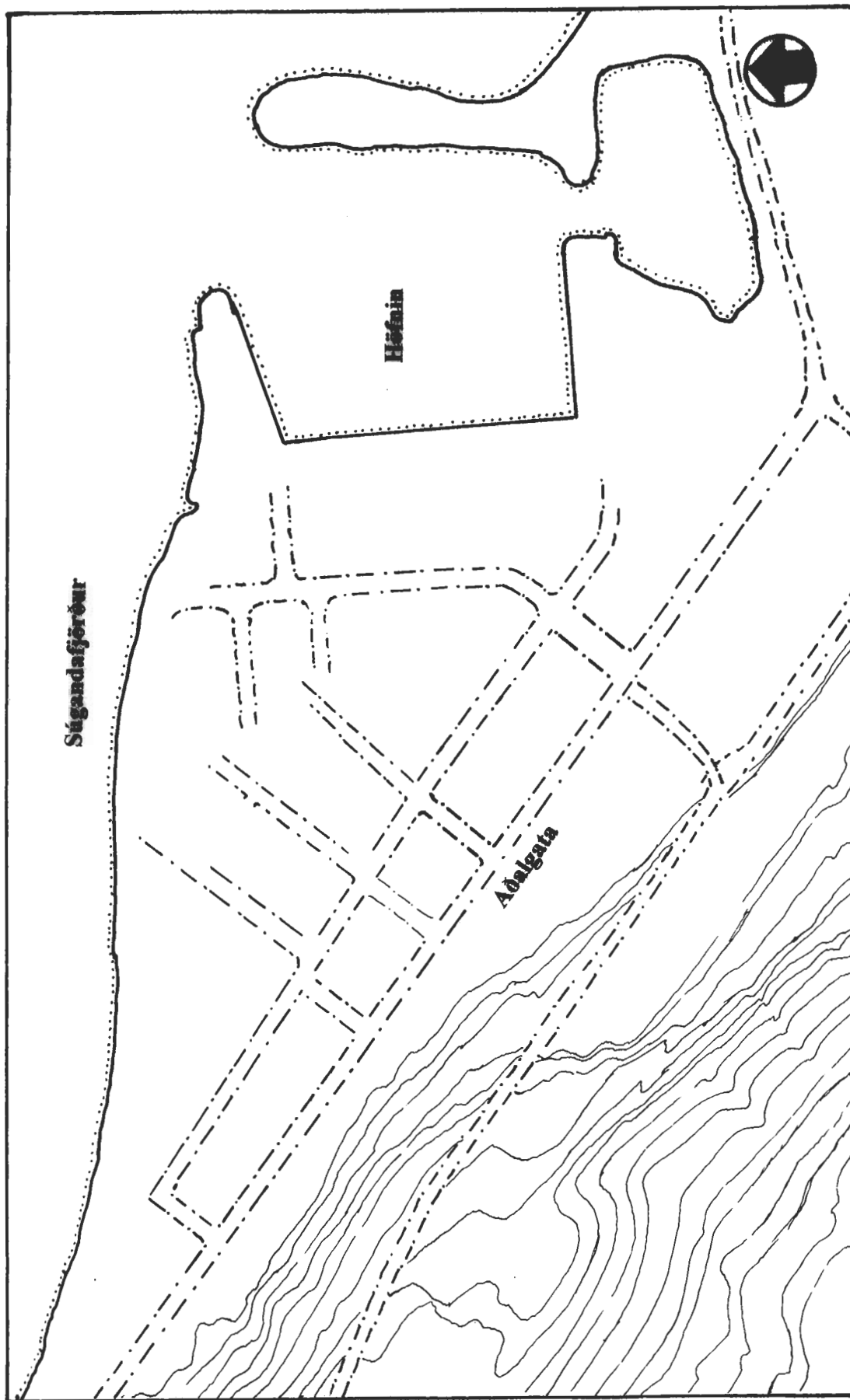
Einu minjarnar á svæðinu eru í fjallshlíðinni fyrir ofan bæinn. Þar voru skráðar 4 óþekktar rústir og 1 túngarður.

Heimildaskrá

Árni Magnússon, Páll Vídalín: *Jarðabók*, VII.bindi, Kaupmannahöfn 1940.
Íslenskt Fornbréfasafn, V., XV. bindi, Kaupmannahöfn 1947-50
Íslendinga Sögur, I.bindi, Reykjavík 1953.
Örnefnaskrá Suðureyrar, Örnefnastofnun Þjóðminjasafns.
Þorsteinn Jósefsson, Steindór Steindórsson: *Landið þitt Ísland*, Reykjavík 1983.

Mynda og Kortaskrá

Mynd á forsiðu: Horft út Ségandafjörð
Mynd 1. Horft inn Ségandafjörð, Stekkjanes í fjarska.
Mynd 3. Rústir og túngarður í hlíðinni fyrir ofan bæinn.
Kort 1. Skipulagssvæðið.

Kort 1. Skipulagssvæðið.